

Spectrul dezinformării în Uniunea Europeană și infodemia COVID-19

Spectrul dezinformării în Uniunea Europeană și infodemia COVID-19

București, August 2020
Colecția Policy Briefs, Nr. 8

Institutul European din România

Bd. Regina Elisabeta nr. 7-9, București

Telefon: (4021) 314 26 96; Fax: (4021) 314 26 66

E-mail: ier@ier.gov.ro; Website: www.ier.gov.ro

Coordonator al Colecției Policy Briefs:

Bogdan Mureșan

© Institutul European din România, 2020

Opiniile prezentate în materialul de față aparțin autorului și nu reprezintă un punct de vedere oficial al Institutului European din România.

Rezumat

Criza provocată de pandemia COVID-19 reprezintă o provocare globală, ce nu cunoaște granițe fizice sau ideologice și care nu poate fi combătută prin forța armelor, diplomație, protecționism sau naționalizări agresive. Dar, dincolo de pandemia propriu-zisă, ecosistemul informațional a fost invadat de o infodemie la fel de contagioasă ca noul coronavirus. Măsurile de distanțare socială fizică implementate de autoritățile naționale pe perioada pandemiei au alimentat nevoia oamenilor de a se „refugia” în spațiul *online*, unde au fost expuși infodemiei, o instanță specifică și foarte periculoasă de dezinformare. Care sunt trăsăturile acesteia și cum încearcă Uniunea Europeană să țină sub control un fenomen malign care poate costa vieți? Care este scopul dezinformării instituționalizate și cine diseminează știri false în această perioadă? Acestea sunt unele dintre întrebările la care prezentul *policy brief* își propune să răspundă, de o manieră neexhaustivă. Totodată, face o serie de recomandări și sugerează câteva teme de reflecție menite să contribuie la „imunizarea informațională” a cititorilor și la noi direcții de cercetare.

Cuvinte-cheie: *Uniunea Europeană, pandemie, infodemie, dezinformare, comunicare strategică*

Bogdan Mureșan este coordonator de proiect și expert în cadrul Serviciului Studii Europene, Institutul European din România. Este redactor al revistei academice *Romanian Journal of European Affairs*. Are studii de specialitate în domeniul relațiilor internaționale și afacerilor europene, iar aria sa de interes cuprinde politica externă a Uniunii Europene, geopolitica spațiului european și arhitectura de securitate euroatlantică, dar și domeniul comunicării strategice și al combaterii dezinformării. *Adresă de email:* bogdan.muresan@ier.gov.ro.

Spectrul dezinformării în Uniunea Europeană și infodemia COVID-19

Cu cât societatea se îndepărtează mai mult de adevăr, cu atât îi urăște mai mult pe cei care îl rostesc.

George Orwell

Introducere

Pandemia cauzată de noul coronavirus SARS-COV-2 continuă să pună la grea încercare sistemele de sănătate publică și economiile statelor membre ale Uniunii Europene (UE) și nu numai. Asemeni crizei financiare din 2008 (urmată de criza zonei euro), pandemia evidențiază din plin vulnerabilitatea Europei la amenințări sistemice și va avea consecințe pe termen lung. Considerate lucruri absolut firești înainte, granițele deschise, libera circulație și sentimentul asociat acestora, al căror epicentru a devenit gradual Europa de după încheierea Războiului Rece, au ajuns mai degrabă un lux în prezent. Criza provocată de contagiunea COVID-19 reprezintă o provocare globală, ce nu cunoaște granițe fizice sau ideologice și care nu poate fi combătută prin forța armelor, diplomație, protecționism sau naționalizări agresive.

Multe state europene, dar și de pe alte continente, s-au trezit în primăvara anului 2020 fragile și singure în fața crizei, mai ales cele care au implementat în ultimul deceniu măsuri de austeritate uneori draconice, care le-au privat sistemele de sănătate de resurse necesare într-o astfel de situație. Primul impuls a fost retragerea spre interior, pe principiul „fiecare stat pentru el însuși”. Această situație a avut drept efecte secundare imediate (și victime colaterale), printre altele, economii naționale care au scăzut uneori cu 20% aproape de pe o zi pe alta, creșteri spectaculoase ale ratei șomajului și prăbușirea unor industrii întregi. Totodată, a revigorat spiritul mercantil și a suflat vânt în vecele populismului european și internațional în an electoral.

Nu discutăm despre un virus american, virus chinezesc sau european, ci despre un virus uman extrem de contagios și transmisibil prin aerosoli care, la ora redactării acestui *policy brief*, făcuse peste 730.000 de victime și infectase peste 20 milioane de oameni la nivel mondial, marcând astfel o criză sanitară transfrontalieră fără precedent în istoria postbelică și fără îndoială cea mai gravă de la „gripă spaniolă” din 1918, care a avut un

număr estimat de fatalități de peste 50 de milioane.¹ Vorbim despre o provocare comună și nu despre o competiție cu accente darwiniste între națiuni. Din anumite puncte de vedere, ne confruntăm cu prima criză cu adevărat globală din istoria umanității, una în fața căreia nicio țară nu poate rămâne indiferentă sau scăpa neatinsă. Deși, pentru moment, incertitudinea rămâne cuvântul de ordine, există deja voci, nu tocmai puține, care prevăd un viitor sumbru pentru ordinea globală existentă (pornind de la premisa că ar exista într-adevăr una), având la bază valori democratice liberale, o economie globalizată și instituții internaționale menite să garanteze pacea și prosperitatea comună prin legi și norme.² Va alimenta criza actuală imboldul cooperării internaționale și spiritul multilateralismului sau, din contră, va exacerba nativismul antiglobalist și abordările unilaterale?

Potrivit lui Stephen Walt, adept al (neo)realismului politic, COVID-19 are toate premisele de a adânci tendințele de fragmentare ce erau în curs dinainte de depistarea primului caz, fără a spori în mod semnificativ cooperarea internațională. Mai exact, pandemia „va accelera o retragere a globalizării, va ridica noi bariere în fața comerțului internațional, a investițiilor și a călătoriilor și le va oferi guvernelor, atât democratice, cât și nedemocratice, o mai mare putere asupra vieții cetățenilor lor”.³ Pe de altă parte, criza provocată de noul coronavirus ar putea ajuta proiectul european să reconcilieze prerogativele statului național cu realitățile interdependenței și ale coordonării internaționale.⁴ Să își întărească solidaritatea internă și să își consolideze credibilitatea externă în calitate de „actor geopolitic” și putere normativă pe o scenă globală în continuă schimbare, evitând tentația „coronaționalismului” sau instinctele de politică externă „erbivoră”.⁵

¹ Organizația Mondială a Sănătății, „WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard”, disponibil la: <https://covid19.who.int/>, accesat la 13.08.2020.

² Atlantic Council, „What World Post COVID-19. Three Scenarios”, disponibil la: <https://www.atlanticcouncil.org/content-series/shaping-post-covid-world-together/what-world-post-covid-19-three-scenarios/>, accesat la 13.08.2020.

³ Stephen Walt, „The Global Order after COVID-19” (working paper), *Institute for Security Policy*, disponibil la: <https://www.institutfuersicherheit.at/wp-content/uploads/2020/06/ISP-Working-Paper-Stephen-M.-WALT-The-Global-Order-After-COVID-19.pdf>, accesat la 13.08.2020.

⁴ Mark Leonard, „Salvaging Globalization”, *Project Syndicate*, disponibil la: <https://www.project-syndicate.org/commentary/covid19-rethinking-globalization-sovereignty-by-mark-leonard-2020-04>, accesat la 13.08.2020.

⁵ Josep Borell, „Embracing Europe’s Power”, *Project Syndicate*, disponibil la: <https://www.project-syndicate.org/commentary/embracing-europe-s-power-by-josep-borrell-2020-02>; European Council on

Mai ales în contextul în care, după cum remarca Frank M. Snowden, pandemiile au jucat nu de puține ori un rol preponderent în modelarea unor mari evenimente istorice (precum Războiul Peloponesiac, Războaiele Napoleoniene sau Primul Război Mondial).⁶ A devenit aproape axiomatic că în orice criză rezidă o oportunitate latentă spre a fi fructificată. O ipoteză confirmată de faptul că fenomenul *Brexit* a reușit, aparent contraintuitiv, să sublinieze beneficiile integrării și relevanța unității europene, evitându-se un posibil efect de domino printre statele membre și o prezență semnificativă a extremei dreapta în forurile decizionale naționale și europene. Cu toate că numărul variabilelor a crescut acum, ca și atunci, voința politică și mobilizarea timpurie reprezintă elemente-cheie pentru a controla evoluția evenimentelor în loc de a fi controlate de aceasta.

Deși a părut ezitantă într-o primă fază, Uniunea Europeană a înțeles repede că mitigarea pandemiei reclamă solidaritate europeană și o sinergie pozitivă reală, nu doar nominală, între interesele naționale și cele comunitare, traduse printr-un răspuns coordonat și concertat. Criza de solidaritate percepută inițial între Italia și celelalte state membre a fost surmontată, iar prioritățile președinției Germaniei la Consiliul Uniunii Europene, care a început la 1 iulie 2020, au drept corolar mottoul său: „Împreună pentru redresarea Europei”. Această abordare este reflectată și în planul și bugetul de 1,82 trilioane de euro pentru relansarea Europei, adoptat la capătul unor negocieri-maraton din cadrul Consiliului European din iulie 2020.⁷ Reducerea finanțării pentru programe-cheie din domeniul cercetării și sănătății au atestat însă persistența unor falii intraeuropene cu privire la volumul și prioritizarea bugetului european, ce ar merita aprofundate cu altă ocazie.

Foreign Relations, „How the coronavirus threatens a geopolitical Europe”, disponibil la: https://www.ecfr.eu/article/commentary_how_the_coronavirus_threatens_a_geopolitical_europe, accesate la 13.08.2020.

⁶ Council on Foreign Relations, „Epidemics in World History, With Frank M. Snowden”, *podcast* disponibil la: <https://www.cfr.org/podcasts/epidemics-world-history-frank-m-snowden>, accesat la 13.08.2020; a se vedea și Jared Diamond, *Virusi, arme și oțel: soarta societăților umane (ed. a 2-a)*, (București: ALLFA, 2014).

⁷ După negocieri intense, cei 27 de lideri europeni au aprobat pachetul masiv de relansare economică în urma crizei provocate de pandemie; este vorba de un plan de 1.824 de miliarde de euro compus dintr-un fond de redresare de 750 de miliarde de euro (*Next Generation EU*) și un Cadru Financiar Multianual 2021-2027 (CFM) de 1.074 de miliarde de euro.

Despre toate cele menționate mai sus ați auzit sau citit, cel mai probabil, în presa locală și internațională sau ați găsit pe rețelele de socializare diferite informații, comentarii și interpretări, uneori ancorate în fapte și date statistice, alteori în opinii personale pe cât de vehemente, pe atât de nedocumentate și rezistente la contraargumente, în special, sau expertiză, în general. Și, de multe ori, ați asistat la confirmări empirice ale așa-numitului „efect Dunning-Kruger”, care se referă la faptul că, cu cât ești mai diletant sau incompetent, cu atât ești mai sigur și convins că de fapt nu ești diletant sau incompetent.

Ajungem astfel la principalul obiect de studiu al acestui material, și anume **spectrul dezinformării în Uniunea Europeană și „infodemia” asociată pandemiei COVID-19**. Pentru că, așa cum avertiza Organizația Mondială a Sănătății (OMS), dincolo de pandemia propriu-zisă, ecosistemul informațional a fost invadat de o infodemie la fel de contagioasă, cu numeroase tentative de dezinformare pe tema COVID-19.⁸ Printre altele, un raport relativ recent al Comisiei Europene (CE), dedicat combaterii dezinformării în legătură cu COVID-19, oferă exemple concrete de manipulări ale informației în contextul infodemiei, pe care o caracterizează drept „o provocare mondială”.⁹

Metodologia de lucru folosită este predominant calitativă, axată pe analiza și interpretarea unor evoluții recente și folosind atât surse primare, cât și secundare. Principala limitare a lucrării derivă din faptul că este analizat un fenomen în curs, cu deznodământ incert. Referitor la structură, în continuarea acestei secțiuni introductive, este abordată problematica dezinformării la modul mai general, după care sunt trecute în revistă eforturile Uniunii Europene de a combate acest flagel vechi cu haine noi. Infodemia COVID-19 reprezintă studiul de caz, iar lucrarea se încheie cu o serie de remarci finale și recomandări de „imunizare informațională”. Diferite teme de reflecție sunt aduse în discuție pe parcursul documentului, sugerând implicit noi direcții de cercetare.

⁸ Agerpres, „Coronavirus: OMS lansează un proiect care vizează combaterea dezinformării cu privire la pandemie”, disponibil la: <https://www.agerpres.ro/mondorama/2020/07/21/coronavirus-oms-lanseaza-un-proiect-care-vizeaza-combaterea-dezinformarii-cu-privire-la-pandemie--543885>, accesat la 13.08.2020.

⁹ Comisia Europeană, „Combaterea dezinformării în legătură cu COVID-19 – Asigurarea unei informări corecte” (comunicare comună), disponibil la: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020JC0008&from=EN>, accesat la 13.08.2020.

Dezinformare sau fake news?

Înainte de a încerca să definim termenul, putem conchide că dezinformarea inhibă abilitatea cetățenilor de a lua decizii corecte. Iar ceea ce știm în mod greșit ne poate afecta de multe ori mai mult decât ceea ce nu știm deloc. Un aspect cu atât mai vizibil în perioade caracterizate de un mare stres emoțional și anxietate socială, ce „poate costa vieți”, după cum avertiza președintele Comisiei Europene Ursula von der Leyen.¹⁰ Mai ales dacă este sugerată, chiar și implicit, înghițirea sau injectarea cu clor sau dezinfectant pentru a contracara virusul de către un important lider politic internațional.¹¹

„Știrea despre moartea mea este o mare exagerare”, le-ar fi spus jurnaliștilor scriitorul american Mark Twain, în replică la zvonurile legate de presupusa lui stingere din viață. Opiniile privind autenticitatea acestui citat sunt împărțite, după cum nu regăsim, nici în literatura de specialitate și nici în documentele oficiale, o poziție unitară în ceea ce privește definirea unor termeni precum dezinformare sau *fake news*. Acesta din urmă a fost intens popularizat în media americană și internațională după sosirea la Casa Albă a președintelui american Donald Trump, care a inaugurat și controversatele premii ale știrilor false, pe care le-a acordat unor publicații cu articole și reportaje negative la adresa sa.¹²

Impreciziile și lacunele din dezbateră publică și comunicarea politică privind dezinformarea și știrile false influențează modul în care acest fenomen este definit și înțeles și, nu de puține ori, poate acționa drept o barieră în calea trasării unor modalități eficiente și coerente de combatere a sa, mai ales în spațiul virtual al „epocii postadevăr” și al „armelor de distragere în masă”.¹³ De asemenea, folosirea abuzivă a acestui termen îl

¹⁰ Calea Europeană, „COVID-19. Președintele Comisiei Europene Ursula von der Leyen atrage atenția că <<dezinformarea poate costa vieți>>: Este un val masiv care crește din incertitudine și anxietate”, disponibil la: <https://www.caleaeuropeana.ro/covid-19-presedintele-comisiei-europene-ursula-von-der-leyen-atrage-atenția-ca-dezinformarea-poate-costa-vieti-este-un-val-masiv-care-creste-din-incertitudine-si-anxietate/>, accesat la 13.08.2020.

¹¹ Mediafax, „Donald Trump sugerează un tratament ce ar face COVID-19 să dispară: Injecțiile cu dezinfectant”, disponibil la: <https://www.mediafax.ro/stirile-zilei/donald-trump-sugereaza-un-tratament-ce-ar-face-covid-19-sa-dispara-injecțiile-cu-dezinfectant-19094081>, accesat la 13.08.2020.

¹² The Guardian, „Donald Trump faces backlash as he reveals 'Fake News Awards' winners”, disponibil la: <https://www.theguardian.com/us-news/2018/jan/17/trump-fake-news-awards-winners>, accesat la 13.08.2020.

¹³ Pentru o discuție mai amplă pe această temă, a se vedea Alina Bârgăoanu și Loredana Radu, „Fake News or Disinformation 2.0? Some Insights Into Romanians' Digital Behaviour”, *Romanian Journal of European Affairs*, nr. 18, vol. 18, iunie 2018, pp. 24-38.

supune unui proces de inflație și relativizare, ce riscă să îi știrbească din acuitate și din forța descriptivă, acțională și normativă.

Potrivit definiției de lucru de la nivelul UE, activitățile de dezinformare presupun „o serie de informații în mod verificabil false sau înșelătoare, care sunt create, prezentate și diseminate pentru a obține un câștig economic sau pentru a induce publicul în eroare în mod deliberat”.¹⁴ Jurnalistul Marian Voicu, în opinia căruia „rețelele sociale au devenit rețele ale radicalizării sociale”, definea dezinformarea drept „informații false sau distorsionate care au fost construite atent, fiind introduse în secret în sistemul de comunicare al adversarului pentru a înșela fie decidenții, fie opinia publică”. Referitor la *fake news*, acestea sunt „informații fabricate, distorsionate sau trunchiate, diseminate în presa tradițională și cea alternativă, precum și în rețelele sociale de către un stat sau o organizație, având un buget, o strategie și o ideologie, cu scopul de a adânci tensiunile sociale existente și a crea confuzie”.¹⁵ Atât experții europeni, cât și autorul mai sus menționat identifică Rusia ca fiind o sursă fundamentală de informații false ce vizează Occidentul, cu narrative adaptate, după caz, specificului regional și/sau particularităților naționale.

Principala noutate a dezinformării instituționalizate din era actuală rezidă în modul de apariție și propagare a sa, în speță prin intermediul rețelelor de socializare, făcând uz de vastele și accesibilele resurse puse la dispoziție de internet și de progresul înregistrat în domeniul inteligenței artificiale. Actuala infodemie COVID-19 se desfășoară preponderent, deși nu exclusiv, în mediul virtual. Și dacă pornim de la premisa că mediul este mesajul, atunci aplicațiile de mesagerie instantanee, de exemplu, nu numai că pot fi un canal de propagare a dezinformării, dar oferă și conținut pentru aceasta. În mediul virtual, campaniile de dezinformare, inițiate atât de actori statali, cât și nestatali, pot fi orchestrate cu ajutorul unor boți sau „armate de trolî”, ce operează de la distanță, având costuri reduse, o diseminare rapidă și un impact semnificativ.

Aceste campanii urmăresc să acceseze mai ales emoțiile utilizatorilor de internet și mai puțin rațiunea sau gândirea critică a acestora, pe care adesea le descurajează.

¹⁴ Comisia Europeană, „Întrebări și răspunsuri – UE își intensifică activitatea împotriva dezinformării”, disponibil la: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ro/MEMO_18_6648, accesat la 13.08.2020.

¹⁵ Marian Voicu, *Matrioșka mincinoșilor. Fake news, manipulare, populism*, (București: Humanitas, 2018), Index de termeni.

Tocmai acest ultim aspect face din educarea publicului în a depista tentative de manipulare și propagandă malignă, prin alfabetizare media, o sarcină deloc ușor de realizat și explică parțial succesul diverselor teorii ale conspirației, ce adâncesc faliile socioculturale și galvanizează polarizarea excesivă prin utilizarea unor tensiuni etnice, rasiale sau religioase deja existente. **Măsurile de distanțare socială fizică implementate de autoritățile naționale pe perioada pandemiei au alimentat nevoia oamenilor de a se „refugia” în spațiul *online*, unde au fost expuși infodemiei COVID-19, o instanță specifică și foarte periculoasă de dezinformare.**

Într-un volum extrem de actual, în care deplângea „sfârșitul competenței și discreditarea experților”, Tom Nichols aprecia că „internetul este un depozitar formidabil al cunoașterii, dar și sursa și motorul unei epidemii a dezinformării ce încă se răspândește”. Continua spunând că „pe mulți dintre noi ne face nu doar mai obtuzi, dar și mai răutăcioși: singuri în fața tastaturii, oamenii se ceartă în loc să discute și insultă în loc să asculte”.¹⁶ Scriitorul Umberto Eco era chiar mai dur când afirma în 2015 că „rețelele de socializare dau drept de cuvânt unor legiuni de imbecili care înainte vorbeau numai la bar după un pahar de vin, fără a dăuna colectivității”.¹⁷ La această situație contribuie o altă patologie mai veche ce s-a dezvoltat progresiv și aproape obsesiv în lumea occidentală: interpretarea greșită a termenului „democrație”.¹⁸

Acest ideal (și regim) politic, ce spune că toți oamenii ar trebui tratați în mod egal, a fost dus tot mai mult în derizoriu și în direcția interpretativă a unei egalități absolute, în virtutea căreia fiecare opinie este la fel de bună ca oricare alta pe aproape orice subiect, indiferent de expertiza (sau ignoranța) emitentului. Dezinformarea, mai ales prin apel la idealul democratic modern, pare să fie și recomandarea de bază a lui Sfredelin, mare dregător în Infern, către diavolii mai tineri pentru inducerea omului în ispită (și în eroare): „democrație e cuvântul cu care trebuie să-i duceți de nas”. „N-are să le treacă niciodată prin minte că democrație desemnează în fapt un sistem politic, ba chiar

¹⁶ Tom Nichols, *Sfârșitul competenței. Discreditarea experților și campania împotriva cunoașterii tradiționale*, (București: Iași, 2019), pp. 23-24.

¹⁷ Calea Europeană, „Umberto Eco: Rețelele sociale dau dreptul la cuvânt unor legiuni de imbecili”, disponibil la: <https://www.caleaeuropeana.ro/umberto-eco-retelele-sociale-dau-dreptul-la-cuvant-unor-legiuni-de-imbecili/>, accesat la 13.08.2020.

¹⁸ Nu este un caz singular, interpretări distorsionate și folosiri abuzive din partea unor jurnaliști sau lideri politici fiind relativ des întâlnite și referitor la termeni precum *fascism*, *nazism* sau *comunism* pentru a descrie regimuri politice actuale.

un sistem electoral, și că ce încercați voi să le vindeți aduce doar pe departe cu așa ceva”, spunea personajul lui C.S. Lewis, cu trimitere la scopul final de a-l face pe om să spună: *sunt la fel de bun ca tine*.¹⁹

Interpretată astfel, democrația opiniilor în ecosistemul virtual, dar și în cel real, a devenit ceva resentimentar și inflammat, parte integrantă a ceea ce Francis Fukuyama definește drept „politica identității”.²⁰ Riscul este apariția unor cercuri vicioase și „camere cu ecou” în care grupuri private circulă din ce în ce mai multă informație și dezinformare menite să discrediteze autoritățile publice și comunicările oficiale, având drept rezultat final alienarea față de idealul democratic, dogmatismul și favorizarea „autismului cognitiv” generalizat. Scopul dezinformării, ce poate avea surse interne, externe sau un mix între cele două, este de a submina încrederea cetățenilor în instituțiile naționale și cele europene, de a destabiliza sistemele noastre democratice și de a denatura dezbaterile publice. Și, în cazul pandemiei timpurilor noastre mai ales, de a semăna confuzie și a alimenta diverse teorii ale conspirației menite să provoace panică nejustificată. Pe scurt, de a sabota reziliența statală și țesătura societală pentru a crea astfel ceea ce Barry Buzan numea „state slabe”.²¹

Ar mai fi demn de menționat că există o diferență între termenii în limba engleză *disinformation* (dezinformare) și *misinformation* (informare eronată), în cel de-al doilea caz fiind vorba despre diseminarea unei știri false fără intenția de a înșela sau fără a se urmări prin aceasta obținerea unor foloase materiale sau politice.²² Cea dintâi este reprobabilă din punct de vedere moral pentru că se alimentează în mod voit cu slăbiciunile și fobiile oamenilor, pe care le multiplică exponențial. Ambele variațiuni presupun însă răspândirea unui zvon sau a unei informații manipulate și distorsionate, care poate avea uneori consecințe grave. Preocuparea Uniunii de a combate tentativele de dezinformare, plasate uneori sub umbrela mai largă a amenințărilor hibride, nu este totuși de dată recentă, după cum vom vedea în secțiunea următoare.

¹⁹ C.S. Lewis, *Sfaturile unui diavol bătrân către unul mai tânăr (unde spre sfârșit Sfredelin propune o închinare)*, (București: Humanitas, 2012), p. 107.

²⁰ Francis Fukuyama, *Identity. The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*, (Londra: Profile Books, 2018).

²¹ Barry Buzan, *People, States and Fear*, (Brighton: Wheatsheaf Books, 1983), pp. 65-69.

²² Pentru o discuție mai amplă pe această temă, a se vedea Eric Cheyfitz, *The disinformation age : the collapse of liberal democracy in the United States*, (New York: Routledge, 2017), pp. 15-52.

Combaterea dezinformării în Uniunea Europeană

În 2015, ca urmare a unei solicitări venite din partea Consiliului European în vederea combaterii campaniilor de dezinformare desfășurate de Rusia și a consolidării comunicării strategice a Uniunii în statele din Parteneriatul Estic, a luat naștere, sub egida Serviciului European de Acțiune Externă (SEAE), grupul operativ *East Stratcom Task Force*. Până în prezent, acesta a contabilizat pe site-ul de specialitate EUvsDisinfo peste 9.200 de cazuri de dezinformare și narative false provenite din surse apropiate de Kremlin și a îmbunătățit în mod semnificativ nivelul de înțelegere a instrumentelor, tehnicilor și intențiilor campaniilor de dezinformare desfășurate de surse din Rusia.²³ De asemenea, rapoartele EUvsDisinfo au semnalat o creștere rapidă a numărului de cazuri de dezinformare pe fondul izbucnirii crizei provocate de pandemia COVID-19 în Europa, inclusiv în România, dar și în vecinătatea strategică a Uniunii – Parteneriatul Estic și Balcanii de Vest. În iunie 2020, Comisia Europeană a nominalizat public în premieră și China, alături de Rusia, ca fiind o sursă globală de dezinformare în legătură cu noul coronavirus, confirmând suspiciuni mai vechi.²⁴

În 2016, a fost adoptat „Cadrul comun privind contracararea amenințărilor hibride”, urmat în 2018 de „Comunicarea comună privind combaterea dezinformării online: o abordare europeană” și de „Comunicarea comună privind creșterea rezilienței și consolidarea capacităților de reacție la amenințările hibride”. În același an, Comisia Europeană a anunțat crearea unui Grup de experți la nivel înalt privind știrile false și dezinformarea online, reunind expertiza unor reprezentanți ai mediilor academic, jurnalistic și platformelor *online*.²⁵ În octombrie 2018, Facebook, Google, Twitter și Mozilla, alături de organisme profesionale care reprezintă platformele online, sectorul publicitar și agențiile de publicitate, au semnat Codul de bune practici, sub forma unui

²³ EUvsDisinfo, site-ul de specialitate gestionat de grupul operativ *East Stratcom Task Force* este disponibil la adresa: <https://euvsdisinfo.eu/>, accesat la 13.08.2020. În 2019, bugetul alocat grupului operativ a ajuns la cinci milioane de euro, mai mult decât dublu față de cele 1,1 milioane de euro alocate în 2018.

²⁴ EUObserver, „EU: China, Russia responsible for Covid-19 disinformation”, disponibil la: <https://euobserver.com/eu-china/148618>, accesat la 13.08.2020.

²⁵ În raportul lor, experții au evitat în mod voit sintagma „știri false”, întrucât au considerat-o inadecvată pentru a reflecta complexitatea fenomenului dezinformării. Raportul definește dezinformarea ca fiind informațiile false, inexacte sau înșelătoare care sunt concepute, prezentate și promovate în scopul de a obține un profit sau de a cauza intenționat un prejudiciu public. Raport disponibil la: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation>, accesat la 13.08.2020.

instrument de autoreglementare pentru combaterea dezinformării *online*. Cei de la Microsoft s-au alăturat grupului inițial în mai 2019, iar TikTok în iunie 2020. Natura voluntară a acestui acord face dificilă însă potențiala tragere la răspundere a semnatărilor în cazul unor abateri de la prevederile codului. Un sondaj Eurobarometru din martie 2018 arăta că, la nivelul UE, 85% dintre cetățenii europeni percepeau știrile false drept o problemă în țara lor și că 83% o considerau o problemă pentru democrație la modul general.²⁶ Conștientizarea problemei reprezintă întotdeauna primul pas spre rezolvarea ei.

În luna decembrie a aceluiași *annus mirabilis* (2018) pentru combaterea dezinformării în Uniunea Europeană, a fost lansat „Planul de acțiune împotriva dezinformării”, cel mai cuprinzător document al acesteia în domeniul combaterii dezinformării în paralel cu sporirea comunicării strategice. Textul respectiv este principalul document de referință și la ora actuală și prevede o serie de acțiuni menite să consolideze abordarea comună și coordonată la nivelul UE în ceea ce privește combaterea dezinformării. Acesta vizează patru direcții de acțiune: îmbunătățirea capacităților de detecție ale Uniunii, consolidarea răspunsurilor coordonate și comune, mobilizarea sectorului privat și creșterea gradului de sensibilizare a publicului cu privire la spectrul dezinformării.²⁷ De asemenea, subliniază importanța comunicării strategice ca instrument de combatere a dezinformării și a implementării unui „sistem de alertă rapidă” (lansat în martie 2019 pentru a facilita schimbul de bune practici și analize între guvernele statelor membre). Direcțiile de acțiune promovate de Planul de acțiune sunt, în același timp, consonante cu Strategia Globală a Uniunii Europene, potrivit căreia „diplomația publică și comunicarea, inclusiv comunicarea strategică și lupta împotriva dezinformării, au o importanță critică”.²⁸

Cel mai recent raport privind implementarea Planului de acțiune (și a Pachetului de inițiative privind alegerile), dat publicității de Comisia Europeană în iunie 2019, saluta

²⁶ Comisia Europeană, „Flash Eurobarometer on Fake News and Online Disinformation”, disponibil la: <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/flash/survey/2183>, accesat la 13.08.2020.

²⁷ Comisia Europeană, „Planul de acțiune împotriva dezinformării”, disponibil la: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/54866/action-plan-against-disinformation_en, accesat la 13.08.2020.

²⁸ Serviciul European de Acțiune Externă, „THE EUROPEAN UNION’S GLOBAL STRATEGY THREE YEARS ON, LOOKING FORWARD” (al treilea raport de bilanț), disponibil la: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eu_global_strategy_2019.pdf, accesat la 13.08.2020.

progresele înregistrate în lupta împotriva dezinformării în contextul alegerilor europarlamentare din vara aceluiași an, citând, printre altele, rata de participare record în ultimele două decenii de 50,97%, ce reflectă interesul cetățenilor față de Uniune și importanța acesteia în viețile lor.²⁹ Atenția specială acordată depistării și contracarării tentativelor de ingerință externă în procesele electorale democratice europene a luat amploare mai ales după expunerea ponderii dezinformării în influențarea votului de la referendumul britanic și a rezultatului alegerilor prezidențiale americane din 2016.³⁰ Populismul și corupția sistemică vor găsi întotdeauna mijloace să profite de pe urma dezinformării, a unei pandemii sau a unei combinații fatidice între cele două. Și vor oferi mereu soluții simple și accesibile pentru probleme și situații complexe. Să reținem și că, dincolo de nivelul supranațional, statele membre UE au interpretări și reglementări ce diferă de la țară la țară privind contracararea dezinformării la nivel național.

Raportul CE avertiza că spectrul dezinformării va continua să bântuie spațiul informațional european și în perioada următoare, fiind nevoie de continuarea și actualizarea eforturilor coordonate și concertate dintre sectoarele public și privat, atât la nivel european, cât și național.³¹ Pandemia COVID-19 și infodemia ce îi ține companie strânsă au confirmat această tendință. La 26 martie 2020, membrii Consiliului European au convenit să combată „cu hotărâre dezinformarea, comunicând într-un mod transparent, întemeiat pe fapte și la timp în legătură cu măsurile pe care le luăm, consolidând astfel reziliența societăților noastre”.³² În viziunea Uniunii Europene, răspunsul merit să anihileze flagelul dezinformării presupune un efort conjugat la nivelul întregii societăți – autorități competente, jurnaliști, verificatori de fapte, societate civilă și platforme *online*.³³ O viziune pe care o împărtășește și pentru care pledează și autorul acestui document de lucru, care consideră că lupta împotriva dezinformării începe cu fiecare dintre noi, în calitatea noastră de receptori și emițători constanți de informație.

²⁹ Comisia Europeană, „Raport privind punerea în aplicare a Planului de acțiune împotriva dezinformării”, disponibil la: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019JC0012&from=EN>, accesat la 13.08.2020.

³⁰ În februarie 2020, directorul FBI Chris Wray avertiza că Rusia poartă un „război informațional” împotriva SUA în perspectiva alegerilor prezidențiale din noiembrie 2020, <https://apnews.com/e57864ade7bb75dfccf1d42033c82bb9>, accesat la 13.08.2020.

³¹ Comisia Europeană, „Raport privind punerea în aplicare...”.

³² Consiliul European, „Declarație comună a membrilor Consiliului European”, disponibil la: <https://www.consilium.europa.eu/media/43095/26-vc-euco-statement-ro.pdf>, accesat la 13.08.2020.

³³ Comisia Europeană, „Combaterea dezinformării în legătură cu COVID-19...”).

Studiul de caz al prezentului *policy brief* tratează, de o manieră neexhaustivă, infodemia COVID-19, definită de Organizația Mondială a Sănătății drept „o cantitate excesivă de informații cu privire la o problemă, ceea ce face dificilă identificarea unei soluții”. Potrivit OMS, „în timpul unei urgențe sanitare, infodemiile pot contribui la răspândirea de informații eronate, dezinformări și zvonuri. De asemenea, pot îngreuna răspunsul eficace în materie de sănătate publică și pot crea confuzie și neîncredere în rândul cetățenilor”.³⁴ La fel ca și virusul propriu-zis, dezinformarea nu cunoaște granițe, iar democrațiile occidentale, ce includ statele membre UE, au devenit rapid o țintă predilectă a campaniilor de dezinformare, care reclamă un răspuns coordonat în cadrul Uniunii și cooperare internațională. Despre „festivalul dezinformării” în curs vom discuta în cele ce urmează.³⁵

Infodemia COVID-19

După cum remarcam anterior, scopul primordial al dezinformării, indiferent de sursele și canalele sale de diseminare, este de a submina încrederea cetățenilor în instituțiile naționale și cele europene, de a destabiliza sistemele noastre democratice și de a denatura dezbaterile publice. Pe măsură ce utilizatorii individuali își împărtășesc opiniile și distribuie conținut *online*, ei devin coautori ai mesajului inițial, depășindu-și adesea statutul de simpli consumatori de informație. Și, cu toate că teoriile conspirației și dezinformarea nu au luat naștere odată cu apariția internetului, acestea beneficiază din plin de era „suprasolicitării informaționale” anticipate de Alvin Toffler, de atributele rețelelor de socializare și a aplicațiilor de mesagerie instantanee.³⁶ Un articol publicat în versiunea *online* a cotidianului britanic The Guardian avertiza asupra potențialului unei aplicații precum WhatsApp (achiziționată de Facebook în 2014) de a fi un furnizor redutabil de *fake news* și teorii ale conspirației, profitând de intimitatea asociată cu identitatea unui grup privat, spre deosebire de platforme relativ mai transparente precum Twitter. Și să avem în vedere că, în februarie 2020, înainte de apariția progresivă a

³⁴ Organizația Mondială a Sănătății, „Coronavirus disease 2019 (COVID-19)” (raport de etapă), disponibil la: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200305-sitrep-45-covid-19.pdf?sfvrsn=ed2ba78b_4, accesat la 13.08.2020.

³⁵ Euractiv, „Alina Bârgăoanu: Un Festival al Dezinformării. Temele care neagă virusul – cele mai toxice”, disponibil la: <https://www.euractiv.ro/facts-not-fake-coronavirus/alina-bargaoanu-un-festival-al-dezinformarii.-temele-care-neaga-virusul-cele-mai-toxice-19834>, accesat la 13.08.2020.

³⁶ Alvin Toffler, *Șocul Viitorului*, (București: Editura Politică, 1973).

restricțiilor de mobilitate și a măsurilor de distanțare fizică, WhatsApp avea două miliarde de utilizatori în întreaga lume.³⁷

O criză sanitară globală, economii șubreze sau aflate deja în recesiune, izolare socială prelungită și diferite măsuri restrictive adoptate de guverne au contribuit toate la dezvoltarea unor stări de anxietate, panică și stres în rândul populației, propice pentru cultivarea dezinformării, a teoriilor conspirației și miturilor. Dar, în contextul în care Uniunea Europeană și statele sale membre implementează deja măsuri treptate de ieșire din carantină și relansare socioeconomică, infodemia COVID-19 nu pare să dea semne de relaxare, în special raportat la diferitele teorii ale conspirației ce abundă în spațiul virtual, metastazează în timp real și se revarsă în lumea reală.³⁸

Răspunzând acestei realități, Organizația Mondială a Sănătății a anunțat în iulie 2020 lansarea unui proiect care vizează combaterea dezinformării cu privire la pandemie. Este vorba despre o colaborare între oameni de știință din diverse domenii (sănătate, comunicare, IT, psihologie etc.) care se va concentra pe un nou domeniu de cercetare, pe care OMS îl numește sugestiv „infodemiologie”.³⁹ Oferindu-le celor rău intenționați contextul de a jongla în mod abil cu „biasul de confirmare” pe care fiecare dintre noi îl are (în mod conștient sau nu), noul coronavirus a creat o „furtună perfectă” pentru amatorii de teorii ale conspirației, parte integrantă a actualei infodemii.⁴⁰ Acestea sunt de multe ori greu de demontat tocmai pentru că sunt complexe și laborioase, încălcând în mod intenționat celebrul principiu al „briicului lui Occam”.

Dar, față de alte teorii ale conspirației din trecut (dintre care unele s-au dovedit a fi adevărate, e.g., afacerea *Watergate*, iar altele nu, e.g. scandalul *Pizzagate*), cele legate de COVID-19 pot avea consecințe grave pentru sănătatea publică la scară mare. La ora actuală, o persoană convinsă că John F. Kennedy a fost asasinat de CIA este mai puțin periculoasă pentru cei din jurul său decât una încredințată că virusul nu există sau că

³⁷ William Davies, „What's wrong with WhatsApp”, *The Guardian*, disponibil la: <https://www.theguardian.com/technology/2020/jul/02/whatsapp-groups-conspiracy-theories-disinformation-democracy>, accesat la 13.08.2020.

³⁸ EUvsDisinfo, „CAPITALISING ON THE CORONAVIRUS CONSPIRACIST FRENZY”, disponibil la: <https://euvsdisinfo.eu/capitalising-on-the-coronavirus-onspiracist-frenzy/?highlight=infodemic>, accesat la 15.08.2020.

³⁹ Agerpres, „Coronavirus: OMS lansează un proiect...”.

⁴⁰ Potrivit lui Tom Nichols, biasul de confirmare „se referă la tendința de a căuta informații care ne confirmă opiniile, de a accepta fapte care doar ne întăresc explicațiile preferate și de a respinge datele care pun sub semnul întrebării ce acceptăm deja ca fiind adevărat”, *Sfârșitul competenței...*, p. 62.

efectele sale asupra sănătății sunt exagerate de elitele politice și medicale cu scopuri oculte. „Cele mai periculoase și cele mai toxice teme sunt cele care neagă, în continuare, existența virusului (mai precis, a virulenței acestuia) și amploarea pandemiei, precum și cele care se corelează cu agenda mai amplă antivaccinare”, potrivit Alinei Bârgăoanu.⁴¹ Pe de altă parte, infodemia nu ar trebui invocată drept scuză pentru limitarea *sine die* a unor drepturi fundamentale și a libertății de exprimare.⁴² Conform unor date colectate de International Press Institute (IPI) și publicate în aprilie 2020, „un număr alarmant de guverne europene, în special din Europa Centrală și de Est, s-au folosit de actuala criză drept pretext pentru a restricționa libera circulație a informației și a lua acțiuni dure împotriva presei independente”.⁴³

Comisia Europeană, cea care coordonează eforturile comune la nivelul Uniunii pentru combaterea pandemiei COVID-19, a lansat o pagină dedicată „răspunsului la coronavirus”, ce are o secțiune vizând „combaterea dezinformării” prin care evidențiază narative false legate de noul virus și contribuie la diferențierea realității de ficțiune.⁴⁴ O particularitate a infodemiei, care îngreunează lupta împotriva informațiilor false, este legată tocmai de noutatea SARS-COV-2 și de lipsa de cunoștințe teoretice și experiențe practice cu privire la acesta. Totodată, criza a dus la apariția de riscuri noi, precum escrocheriile *online* cu oferte fictive pentru produse ce ar vindeca sau preveni infecția cu noul coronavirus.

În mod nesurprinzător, rapoartele EUvsDisinfo au semnalat o creștere exponențială a numărului de cazuri de dezinformare pe fondul izbucnirii crizei provocate de pandemia COVID-19 în Europa. Un astfel de document al celor de la *East Stratcom* contabiliza în martie 2020 peste 110 cazuri de dezinformare legate noul coronavirus, destinate să amplifice divizările interne, să semene neîncredere și haos și să agraveze

⁴¹ Euractiv, „Alina Bârgăoanu: Un Festival al Dezinformării...”.

⁴² Serviciul European de Acțiune Externă, „COVID-19 Disinformation: Remarks by HR/VP Josep Borrell at the European Parliament session on tackling COVID-19 disinformation and the impact on freedom of expression”, disponibil la: https://eeas.europa.eu/delegations/vienna-international-organisations/81113/covid-19-disinformation-remarks-hrvp-josep-borrell-european-parliament-session-tackling-covid_en, accesat la 15.08.2020.

⁴³ International Press Institute, „European media freedom suffers under COVID-19 response”, disponibil la: <https://ipi.media/european-media-freedom-suffers-covid-19-response/>, accesat la 15.08.2020.

⁴⁴ Comisia Europeană, „Combaterea dezinformării”, disponibil la: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/fighting-disinformation_ro, accesat la 15.08.2020.

situații de criză și probleme de interes public în statele membre și nu numai.⁴⁵ Russia Today și Sputnik sunt adesea citate de Uniunea Europeană drept canale mediatice folosite de Rusia pentru a-și crea și disemina propaganda și dezinformarea instituționalizată. În opinia unor autori, faptul că Rusia folosește atât de eficace dezinformarea *online*, reflectă inclusiv „experiențele (președintelui rus Vladimir) Putin în KGB, unde răspândirea dezinformării era totodată un mod de viață și o artă”.⁴⁶ Printre narativele false vehiculate, care cu siguranță s-au dublat sau chiar triplat ca număr între timp, se numărau: criza provocată de noul coronavirus este o farsă pusă la cale de Bill Gates sau George Soros; UE va impune vaccinări în masă; coronavirusul este legat de răspândirea tehnologiei 5G (numeroase antene 5G au fost distruse în lume ca urmare a acestui zvon); coronavirusul este o armă biologică dezvoltată de Statele Unite ale Americii (SUA), Israel sau China; există leacuri naturale împotriva virusului, precum vitamina C sau usturoiul (cel din urmă panaceu notoriu împotriva vampirilor).

Cazul referitor la administrarea intravenoasă a vitaminei C ca remediu împotriva COVID-19 a fost depistat în România, China și Republica Moldova, conform aceleiași surse.⁴⁷ Popularitatea narativului cu vitamina C în țări precum România sau Republica Moldova atestă faptul că, de cele mai multe ori, arhitecții știrilor false aleg să își modeleze miturile și teoriile pe un specific național sau regional, făcând apel atât la memoria colectivă, cât și la valori tradiționale (precum cele ortodox-creștine în cazul României). Citricele „sunt fructul interzis din perioada comunistă”, a explicat politologul Cristian Pârvulescu.⁴⁸

Politico scria în luna iulie că în România creșterea numărului de infectări cu noul coronavirus este alimentată de dezinformare, teorii ale conspirației și o presupusă

⁴⁵ EUvsDisinfo, „EEAS SPECIAL REPORT: DISINFORMATION ON THE CORONAVIRUS – SHORT ASSESSMENT OF THE INFORMATION ENVIRONMENT”, disponibil la: <https://euvsdisinfo.eu/eeas-special-report-disinformation-on-the-coronavirus-short-assessment-of-the-information-environment/>, accesat la 15.08.2020.

⁴⁶ Madeleine Albright, *Fascismul: un avertisment*, (București: RAO, 2019), p. 173.

⁴⁷ EUvsDisinfo, „DISINFO: VITAMIN C ADMINISTERED INTRAVENOUSLY TREATS PATIENTS WITH CORONAVIRUS, A FINDING CENSORED SO FAR”, disponibil la: <https://euvsdisinfo.eu/report/vitamin-c-administered-intravenously-treats-patients-with-coronavirus-a-finding-censored-so-far/>, accesat la 15.08.2020.

⁴⁸ Digi24, „Epidemia de fake news. Cum îi virusează Rusia pe români cu minciuni periculoase. <<Sunt echipe de sociologi, psihologi, agenți secreți>>”, disponibil la: <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/epidemia-de-fake-news-cum-ii-viruseaza-rusia-pe-romani-cu-minciuni-periculoase-sunt-echipe-de-sociologi-psihologi-agenti-secreti-1290557#highlight-1290557-7>, accesat la 15.08.2020.

propagandă rusească. „Posturile de televiziune naționale au difuzat mesaje antivaccinare și sceptice cu privire la coronavirus din partea unor lideri de opinie și politicieni, semănând îndoială referitor la măsurile de prevenție în rândul populației”, se precizează în articolul respectiv.⁴⁹ „Cei care construiesc aceste campanii de dezinformare sunt atât actori statali, cât și o multitudine de actori locali”, conform Corinei Rebegea, expert în cadrul Center for European Policy Analysis, care menționează Sputnik, trustul de presă finanțat de Kremlin, drept sursă a dezinformării.⁵⁰ Iar Raed Arafat, șeful Departamentului pentru Situații de Urgență (DSU), avertiza recent că cei care propagă *fake news* continuă să încerce „prin orice metodă posibilă să răspândească minciuni care să facă oamenii să refuze să respecte sfaturile, recomandările și regulile care se referă la prevenirea virusului SARS-COV-2”.⁵¹

Alina Bârgăoanu, membru afiliat al Centrului European de Excelență pentru Combaterea Amenințărilor Hibrade și expert în cadrul Grupului de experți la nivel înalt privind știrile false și dezinformarea online, a identificat trei narative dominante, specifice infodemiei COVID-19, în România: o mână criminală a fabricat virusul în SUA, China sau Israel; sunt deja disponibile leacuri-minune pentru a trata boala; ne confruntăm cu o conspirație globală ce urmărește să vaccineze oamenii și să le implanteze cipuri împotriva voinței lor.⁵² Aceasta în contextul în care dispunem de elemente clare ce atestă faptul că: noua boală are o origine animală, iar pandemia a apărut pe cale naturală; în prezent nu există niciun tratament recomandat sau aprobat oficial pentru COVID-19; nimeni nu folosește criza provocată de noul coronavirus ca pretext pentru a impune vaccinarea în masă.⁵³

⁴⁹ Politico, „Disinformation fuels Romania’s coronavirus spike”, disponibil la: <https://www.politico.eu/article/as-infections-grow-in-romania-so-does-corona-scepticism/?fbclid=IwAR1opoDOOwbYAMvCmOtYcc6cgC2yY9NNqzQQccHNROG7DF2mZVRJ6lIMg7I>, accesat la 20.08.2020.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Șeful DSU a lansat acest avertisment pe pagina sa de Facebook.

⁵² Alina Bârgăoanu, „Global conspiracies, local panics”, *Euractiv*, disponibil la: <https://www.euractiv.com/section/eastern-europe/opinion/global-conspiracies-local-panics/>, accesat la 20.08.2020.

⁵³ Cu toate că UE a contribuit deja la mobilizarea a 15,9 miliarde EUR în cadrul conferinței donatorilor privind răspunsul global la coronavirus, pentru a sprijini cercetarea în vederea obținerii unui tratament și a unui vaccin (https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/fighting-disinformation_ro).

Din fericire, în România există deja mai multe inițiative din partea societății civile și a mediului academic de a expune și demonta campaniile de dezinformare: Breaking Fake News (emisiune difuzată de TVR), Factual.ro (site de *fact-checking* politic), newsletterul Anti-fake (proiect al Asociației Eurocomunicare), Laboratorul pentru Analiza Războiului Informațional și Comunicare Strategică (LARICS) etc. Din păcate, pe fondul unei verificări superficiale a informației prezentate, știrile false pot deveni încă destul de ușor știri în presa românească.⁵⁴ Pe de altă parte, este salutară importanța sporită acordată la nivel guvernamental comunicării strategice ca instrument-cheie de comunicare publică corectă și combatere a informațiilor false. Mai mult, în perioada stării de urgență, autoritățile au decis să închidă mai multe site-uri de știri și un blog pe motiv că promovau informații false pe tema pandemiei.⁵⁵

În definitiv, nicio temă cu iz conspiraționist nu poate fi considerată cu adevărat inofensivă dintr-un motiv destul de simplu. Dincolo de a semăna neîncredere și scepticism exagerate, acestea au darul de a aglomera și polua spațiul informațional, îngreunând destul de mult distincția dintre fapte și speculații, dintre date și opinii, desăvârșind astfel raționamentul de a fi al infodemiei.

Concluzii

Sugeram în introducerea acestui material că, nu de puține ori, crizele creează oportunități și premise reale pentru schimbare pozitivă (sau distrugere creativă), iar criza provocată de pandemia COVID-19 nu face excepție. Fie că ne raportăm la ordinea globală liberală sau la proiectul de integrare europeană, aceasta ar putea fi ocazia perfectă pentru țările europene de a-și transforma fundamental, în mod progresiv, economiile, societățile, modalitățile de guvernare și relațiile dintre acestea în vederea sporirii solidarității interne și a credibilității externe la nivel de Uniune Europeană. „Dintr-o perspectivă geopolitică și demografică, o Europă neunită va deveni din ce în ce mai lipsită de importanță și mai mică în lume”, scria experimentatul diplomat german Wolfgang Ischinger. „Statele Europei sunt prea mici ca să poată rezista singure în lumea

⁵⁴ Euronews, „YouTube star tricks Romanian media into running fake news story”, disponibil la: https://www.euronews.com/2020/08/25/youtube-star-tricks-romanian-media-into-running-fake-news-story?utm_medium=Social&utm_source=Facebook&fbclid=IwAR0gpmMeK9zDs8OYTHsiLzVUw99BrpJNhze13-1v-bbJWw0mUmgJshEeSVA#Echobox=1598373265, accesat la 27.08.2020.

⁵⁵ Euractiv, „Cât de eficientă e decizia guvernanților de a închide site-uri de preținse știri în pandemie”, disponibil la: <https://www.euractiv.ro/facts-not-fake-coronavirus/site-uri-de-stiri-inchise-in-vreme-de-pandemie-18945>, accesat la 27.08.2020.

de mâine”.⁵⁶ La fel stau lucrurile și din perspectiva unor sisteme de sănătate publică profund interdependente.

Pe de altă parte, criza ar putea potența și accelera populismul, autoritarismul și rezistența nativistă la globalism și multilateralism, după cum s-a întâmplat în perioada post-2008 în țări precum Ungaria, Polonia, Turcia sau Rusia.⁵⁷ Este motivul pentru care și fostul secretar de stat american Madeleine Albright avertiza împotriva tentației șovinismului și pleda pentru cooperare internațională în cazul pandemiei COVID-19: „este ceva copilăresc legat de credința că, în era noastră, cineva poate fi în siguranță în spatele unui zid, al unui șanț de protecție sau chiar a unui ocean”.⁵⁸ Trebuie să recunoaștem că, la scară istorică, crizele sunt evenimente relativ comune, dar nu și transformările fundamentale, ce reclamă, dincolo de o retorică optimistă și documente programatice, voință politică și o abordare socioeconomică holistică, bazată pe coerență și integritate. Spectrul dezinformării va îngreui întotdeauna potențialul unei astfel de schimbări.

Cum putem distinge adevărul de minciună în vremea pandemiei, în condițiile în care, potrivit organizației civice Avaaz, dezinformarea virală din rețelele de socializare a înregistrat peste 1,7 milioane de distribuiri pe Facebook până la jumătatea lunii aprilie?⁵⁹ Câteva recomandări simple ne sunt făcute de Comisia Europeană: să ne bazăm pe surse oficiale când dorim să ne informăm pe evoluția pandemiei COVID-19; să urmăm recomandările oficiale ale autorităților din domeniul sănătății publice naționale și să consultăm site-urile relevante ale Uniunii Europene și ale altor organizații internaționale; să nu distribuim conținut alarmist și cu iz conspiraționist din surse îndoielnice și, nu în ultimul rând, să ne ferim de numeroasele oferte înșelătoare pentru produse care ar preveni sau vindeca infectarea cu noul coronavirus, ce proliferază în mediul *online*. Și, în

⁵⁶ Wolfgang Ischinger, *Lumea în pericol. Germania și Europa în vremuri nesigure*, (București: Curtea Veche, 2019), p. 249.

⁵⁷ Robert Malley, „The international order after Covid-19”, *International Politics and Society*, disponibil la: https://www.ips-journal.eu/index.php?id=344&L=0&tx_news_pi1%5Bnews%5D=4304&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=en_778_20200428&cHash=6a5003beb1e8bfcaf122f9190b8619bf, accesat la 27.08.2020.

⁵⁸ Madeleine Albright, „Madeleine Albright: Coronavirus Should Be a Wake-Up Call for World Leaders to Work Together”, *TIME*, disponibil la: <https://time.com/5807169/madeleine-albright-coronavirus-cooperation/>, accesat la 27.08.2020.

⁵⁹ Avaaz, „How Facebook can Flatten the Curve of the Coronavirus Infodemic”, disponibil la: https://secure.avaaz.org/campaign/en/facebook_coronavirus_misinformation/, accesat la 27.08.2020.

calitatea noastră de public informat și vigilent, să mai reținem că actuala infodemie COVID-19 se desfășoară preponderent, dar nu și exclusiv, în mediul virtual.

Ceea ce știm în mod eronat ne poate afecta de multe ori mai mult decât ceea ce nu știm deloc. Și, cu toate că teoriile conspirației și dezinformarea nu au luat naștere odată cu apariția internetului, acestea beneficiază din plin de atributele rețelelor de socializare și a aplicațiilor de mesagerie instantanee, de complicitatea benevolentă a utilizatorului de rând. **Drept urmare, combaterea dezinformării în era *social media* și a platformelor *online* trebuie să fie produsul eforturilor conjugate ale tuturor actorilor relevanți și vizați de acest fenomen, de la autorități naționale și instituții europene până la mediul academic, jurnaliști și, nu în ultimul rând, consumatori individuali de informații virtuale.** Campaniile de dezinformare urmăresc să deturneze mai ales emoțiile utilizatorilor de internet și mai puțin rațiunea sau gândirea critică a acestora, pe care adesea le ocolesc abil sau le descurajează subtil. Introducerea unor cursuri de „infodemiologie” în curricula unor facultăți de profil, continuarea eforturilor de educație media, precum și sprijinirea jurnalismului de calitate și a rețelelor independente de verificali de fapte ne pot furniza „anticorpi” valoroși acum, dar și pe viitor.

Existența a diferite inițiative din sfera societății civile de a expune și demonta știri false este îmbucurătoare, însă reversul medaliei ar putea veni uneori sub forma popularizării, mediatizării și politizării unor narative care ar fi atins altfel doar un public restrâns și o audiență de nișă. Pe lângă acest aspect, profesionalizarea în curs a activității de verificare de fapte va trebui să aibă în vedere și evoluția fulminantă a fenomenului *deepfake*, ce reprezintă viitorul dezinformării instituționalizate. Comunicarea strategică și diplomația publică constituie resorturi formidabile la îndemâna autorităților de a combate punctual narative eronate sau false și de a crește în mod proactiv reziliența statală și societală în fața provocărilor complexe suscitade de pandemie.

Același Mark Twain, citat anterior, ar mai fi zis și că „o minciună poate călători jumătate de glob, în timp ce adevărul abia reușește să se lege la pantofi“. Depinde de fiecare dintre noi de a nu lăsa să se întâmple acest lucru prea des în timpul crizei actuale care, ca și în cazul altor situații excepționale din trecut, ar putea avea drept efect secundar consolidarea unității între statele europene și aprofundarea sentimentului de solidaritate și empatie între popoarele europene.

Referințe bibliografice:

Cărți și articole academice:

1. Albright, Madeleine. *Fascismul: un avertisment*, (București: RAO, 2019).
2. Bârgăoanu, Alina și Loredana Radu. „Fake News or Disinformation 2.0? Some Insights Into Romanians’ Digital Behaviour”, *Romanian Journal of European Affairs*, nr. 18, vol. 18, iunie 2018, pp. 24-38.
3. Buzan, Barry. *People, States and Fear*, (Brighton: Wheatsheaf Books, 1983).
4. Cheyfitz, Eric. *The disinformation age : the collapse of liberal democracy in the United States*, (New York: Routledge, 2017).
5. Diamond, Jared. *Virusi, arme și oțel: soarta societăților umane (ed. a 2-a)*, (București: ALLFA, 2014).
6. Fukuyama, Francis. *Identity. The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*, (Londra: Profile Books, 2018).
7. Ischinger, Wolfgang. *Lumea în pericol. Germania și Europa în vremuri nesigure*, (București: Curtea Veche, 2019).
8. Lewis, C.S.. *Sfaturile unui diavol bătrân către unul mai tânăr (unde spre sfârșit Sfredelin propune o închinare)*, (București: Humanitas, 2012).
9. Nichols, Tom. *Sfârșitul competenței. Discreditarea experților și campania împotriva cunoașterii tradiționale*, (București: Iași, 2019).
10. Toffler, Alvin. *Șocul Viitorului*, (București: Editura Politică, 1973).
11. Voicu, Marian. *Matrioșka mincinoșilor. Fake news, manipulare, populism*, (București: Humanitas, 2018).

Surse online:

- Alina Bârgăoanu, „Global conspiracies, local panics”, *Euractiv*, disponibil la: <https://www.euractiv.com/section/eastern-europe/opinion/global-conspiracies-local-panics/>, accesat la 20.08.2020.
- Agerpres, „Coronavirus: OMS lansează un proiect care vizează combaterea dezinformării cu privire la pandemie”, disponibil la: <https://www.agerpres.ro/mondorama/2020/07/21/coronavirus-oms-lanseaza-un-proiect-care-vizeaza-combaterea-dezinformarii-cu-privire-la-pandemie--543885>, accesat la 13.08.2020.
- Atlantic Council, „What World Post COVID-19. Three Scenarios”, disponibil la: <https://www.atlanticcouncil.org/content-series/shaping-post-covid-world-together/what-world-post-covid-19-three-scenarios/>, accesat la 13.08.2020.
- Avaaz, „How Facebook can Flatten the Curve of the Coronavirus Infodemic”, disponibil la: https://secure.avaaz.org/campaign/en/facebook_coronavirus_misinformation/, accesat la 27.08.2020.
- Calea Europeană, „COVID-19. Președintele Comisiei Europene Ursula von der Leyen atrage atenția că <<dezinformarea poate costa vieți>>: Este un val masiv care crește din incertitudine și anxietate”, disponibil la: <https://www.caleaeuropeana.ro/covid-19-presedintele-comisiei-europene-ursula-von-der-leyen-atrage-atenția-ca-dezinformarea-poate-costa-vieți-este-un-val-masiv-care-crește-din-incertitudine-si-anxietate/>, accesat la 13.08.2020.

- Calea Europeană, „Umberto Eco: Rețelele sociale dau dreptul la cuvânt unor legiuni de imbecili”, disponibil la: <https://www.caleaeuropeana.ro/umberto-eco-retelele-sociale-dau-dreptul-la-cuvant-unor-legiuni-de-imbecili/>, accesat la 13.08.2020.
- Comisia Europeană, „Combaterea dezinformării în legătură cu COVID-19 – Asigurarea unei informări corecte” (comunicare comună), disponibil la: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020JC0008&from=EN>, accesat la 13.08.2020.
- Comisia Europeană, „Întrebări și răspunsuri – UE își intensifică activitatea împotriva dezinformării”, disponibil la: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ro/MEMO_18_6648, accesat la 13.08.2020.
- Comisia Europeană, „Flash Eurobarometer on Fake News and Online Disinformation”, disponibil la: <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/flash/surveyky/2183>, accesat la 13.08.2020.
- Comisia Europeană, „Planul de acțiune împotriva dezinformării”, disponibil la: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/54866/action-plan-against-disinformation_en, accesat la 13.08.2020.
- Comisia Europeană, „Raport privind punerea în aplicare a Planului de acțiune împotriva dezinformării”, disponibil la: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019JC0012&from=EN>, accesat la 13.08.2020.
- Comisia Europeană, „Combaterea dezinformării”, disponibil la: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/fighting-disinformation_ro, accesat la 15.08.2020.
- Consiliul European, „Declarație comună a membrilor Consiliului European”, disponibil la: <https://www.consilium.europa.eu/media/43095/26-vc-euco-statement-ro.pdf>, accesat la 13.08.2020.
- Council on Foreign Relations, „Epidemics in World History, With Frank M. Snowden”, *podcast* disponibil la: <https://www.cfr.org/podcasts/epidemics-world-history-frank-m-snowden>, accesat la 13.08.2020.
- Digi24, „Epidemia de fake news. Cum îi virusează Rusia pe români cu minciuni periculoase. <<Sunt echipe de sociologi, psihologi, agenți secreți>>”, disponibil la: <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/epidemia-de-fake-news-cum-ii-viruseaza-rusia-pe-romani-cu-minciuni-periculoase-sunt-echipe-de-sociologi-psihologi-agenți-secreti-1290557#highlight-1290557-7>, accesat la 15.08.2020.
- EUObserver, „EU: China, Russia responsible for Covid-19 disinformation”, disponibil la: <https://euobserver.com/eu-china/148618>, accesat la 13.08.2020.
- Euractiv, „Alina Bârgăoanu: Un Festival al Dezinformării. Temele care neagă virusul – cele mai toxice”, disponibil la: <https://www.euractiv.ro/facts-not-fake-coronavirus/alina-bargaoanu-un-festival-al-dezinformarii.-temele-care-neaga-virusul-cele-mai-toxice-19834>, accesat la 13.08.2020.
- Euractiv, „Cât de eficientă e decizia guvernanților de a închide site-uri de pretinse știri în pandemie”, disponibil la: <https://www.euractiv.ro/facts-not-fake-coronavirus/site-uri-de-stiri-inchise-in-vreme-de-pandemie-18945>, accesat la 27.08.2020.
- Euronews, „YouTube star tricks Romanian media into running fake news story”, disponibil la: https://www.euronews.com/2020/08/25/youtube-star-tricks-romanian-media-into-running-fake-news-story?utm_medium=Social&utm_source=Facebook&fbclid=IwAR0gpmMeK9zDs8QYT HsiLzVUw99BrpJNhzE13-1v-bbJWw0mUmGJshEeSVA#Echobox=1598373265, accesat la 27.08.2020.

- European Council on Foreign Relations, „How the coronavirus threatens a geopolitical Europe”, disponibil la: https://www.ecfr.eu/article/commentary_how_the_coronavirus_threatens_a_geopolitical_europe, accesat la 13.08.2020.
- EUvsDisinfo, „CAPITALISING ON THE CORONAVIRUS CONSPIRACIST FRENZY”, disponibil la: <https://euvsdisinfo.eu/capitalising-on-the-coronavirus-onspiracist-frenzy/?highlight=infodemic>, accesat la 15.08.2020.
- EUvsDisinfo, „EEAS SPECIAL REPORT: DISINFORMATION ON THE CORONAVIRUS – SHORT ASSESSMENT OF THE INFORMATION ENVIRONMENT”, disponibil la: <https://euvsdisinfo.eu/eeas-special-report-disinformation-on-the-coronavirus-short-assessment-of-the-information-environment/>, accesat la 15.08.2020.
- EUvsDisinfo, „DISINFO: VITAMIN C ADMINISTERED INTRAVENOUSLY TREATS PATIENTS WITH CORONAVIRUS, A FINDING CENSORED SO FAR”, disponibil la: <https://euvsdisinfo.eu/report/vitamin-c-administered-intravenously-treats-patients-with-coronavirus-a-finding-censored-so-far/>, accesat la 15.08.2020.
- International Press Institute, „European media freedom suffers under COVID-19 response”, disponibil la: <https://ipi.media/european-media-freedom-suffers-covid-19-response/>, accesat la 15.08.2020.
- Josep Borell, „Embracing Europe’s Power”, *Project Syndicate*, disponibil la: <https://www.project-syndicate.org/commentary/embracing-europe-s-power-by-josep-borrell-2020-02>, accesat la 13.08.2020.
- Madeleine Albright, „Madeleine Albright: Coronavirus Should Be a Wake-Up Call for World Leaders to Work Together”, *TIME*, disponibil la: <https://time.com/5807169/madeleine-albright-coronavirus-cooperation/>, accesat la 27.08.2020.
- Mark Leonard, „Salvaging Globalization”, *Project Syndicate*, disponibil la: <https://www.project-syndicate.org/commentary/covid19-rethinking-globalization-sovereignty-by-mark-leonard-2020-04>, accesat la 13.08.2020.
- Mediafax, „Donald Trump sugerează un tratament ce ar face COVID-19 să dispară: Injecțiile cu dezinfectant”, disponibil la: <https://www.mediafax.ro/stirile-zilei/donald-trump-sugereaza-un-tratament-ce-ar-face-covid-19-sa-dispara-injectiile-cu-dezinfectant-19094081>, accesat la 13.08.2020.
- Organizația Mondială a Sănătății, „WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard”, disponibil la: <https://covid19.who.int/>, accesat la 13.08.2020.
- Organizația Mondială a Sănătății, „Coronavirus disease 2019 (COVID-19)” (raport de etapă), disponibil la: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200305-sitrep-45-covid-19.pdf?sfvrsn=ed2ba78b_4, accesat la 13.08.2020.
- Politico, „Disinformation fuels Romania’s coronavirus spike”, disponibil la: <https://www.politico.eu/article/as-infections-grow-in-romania-so-does-corona-scepticism/?fbclid=IwAR1opoDOOwbYAMvCmQtYcc6cgC2yY9NNqzQQccHNROG7DF2mZVRJ6lIMg7I>, accesat la 20.08.2020.
- Robert Malley, „The international order after Covid-19”, *International Politics and Society*, disponibil la: https://www.ips-journal.eu/index.php?id=344&L=0&tx_news_pi1%5Bnews%5D=4304&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=en_778_20200428&cHash=6a5003beb1e8bfcdf122f9190b8619bf, accesat la 27.08.2020.
- Serviciul European de Acțiune Externă, „THE EUROPEAN UNION’S GLOBAL STRATEGY THREE YEARS ON, LOOKING FORWARD” (al treilea raport de bilanț),

- disponibil la: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eu_global_strategy_2019.pdf, accesat la 13.08.2020.
- Serviciul European de Acțiune Externă, „COVID-19 Disinformation: Remarks by HR/VP Josep Borrell at the European Parliament session on tackling COVID-19 disinformation and the impact on freedom of expression”, disponibil la: https://eeas.europa.eu/delegations/vienna-international-organisations/81113/covid-19-disinformation-remarks-hrvp-josep-borrell-european-parliament-session-tackling-covid_en, accesat la 15.08.2020.
 - Stephen Walt, „The Global Order after COVID-19” (working paper), *Institute for Security Policy*, disponibil la: <https://www.institutfuersicherheit.at/wp-content/uploads/2020/06/ISP-Working-Paper-Stephen-M.-WALT-The-Global-Order-After-COVID-19.pdf>, accesat la 13.08.2020.
 - The Guardian, „Donald Trump faces backlash as he reveals 'Fake News Awards' winners”, disponibil la: <https://www.theguardian.com/us-news/2018/jan/17/trump-fake-news-awards-winners>, accesat la 13.08.2020.
 - William Davies, „What's wrong with WhatsApp”, *The Guardian*, disponibil la: <https://www.theguardian.com/technology/2020/jul/02/whatsapp-groups-conspiracy-theories-disinformation-democracy>, accesat la 13.08.2020.